

Keskusteluissa rakentuva kielisilta

HANNA-ILONA HÄRMÄVAARA

Väitöksenalkajaisesityelmä Helsingin yliopistossa 12. maaliskuuta 2022

Berliinin-kirjeenvaihtaja Hanna Mahlamäki kommentoi Helsingin Sanomissa 27.2.2022 ukrainalaisten pakolaisten lämmintä vastaanottoa Puolassa. Hän kuvaa Puolan ja Ukrainan suhdetta muun muassa seuraavin sanoin: ”Puola kuuluu EU:hun ja Natoon, Ukraina ei, mutta side maiden välillä on vahva. Puolassa asuu pari miljoonaa ukrainalaista. Puolalaiset ja ukrainalaiset jopa ymmärtävät toisiaan omilla kielillään jonkin verran.”

Tänään tarkastettavan väitöskirjatutkimukseni valossa ajatus kielten keskinäisestä ymmärrettävyydestä laajemman kohtalonyhteyden merkinä on kiinnostava. Myös Viron ja Suomen välille on soviteltu siltaa Suomenlahden yli 1800-luvun lopun kansallisesta heräämisestä alkaen. Sillan paaluina on kielisukulaisuus, vaikka se onkin saanut erilaisia ulkoasuja eri aikoina ja erilaisissa poliittisissa tilanteissa. Silta on ollut osa kansallisen identiteetin etsintää, ja se on ollut niin poliittinen kuin kulttuurisuhteisiin keskittyväkin. Tällä hetkellä se ulkoministeriön mukaan rakentuu yhteistyöstä ”liikenteen, digitalisaation, kieli-, kulttuuri- ja koulutussuhteiden alalla sekä EU:n jäsenmaina” (Ulkoministeriö 2020).

1920- ja 30-luvuilla siltaa olivat innokkaimmin rakentamassa ylioppilaat. Helsingin yliopiston ja Tartu Ülikoolin opiskelijajärjestöt – eli osakunnat, korporaatiosionid ja seltsid – etsivät toisistaan ystäviä, vaikkakin Helena Sepan (2005) aihetta käsittelevästä tutkimuksesta käy ilmi, että virolaisilla ja suomalaisilla ylioppilailta oli hyvin erilaiset näkemykset ystävyyden tarkoituksesta. Suomalaisien tavoitteet olivat poliittisemmat Suur-Suomi-hankkeineen, kun taas virolaiset suuntautuivat kulttuurisuhteiden kehittämiseen. Erimielisyyksistä huolimatta alkoi yhteistyö, jonka tavoitteena oli vahvistaa nuorten valtioiden ylioppilaiden kansallistunnetta kielisukulaisuuteen perustuvan ”heimoveljeyden” sylissä.

Tällaisessa kontekstissa syntyi ystävyysseppä niiden opiskelijajärjestöjen välillä, joiden 2010-luvun kielikäytänteitä olen lingvistisen etnografian ja keskustelun-

analyysin keinoin väitöskirjassani tarkastellut. Työni inspiraationa oli havainto siitä, että järjestöjen väliseen ystävyyssovitukseen heimohengessä kirjattu kielipoliittinen pykälä vaikutti kielikäytänteisiin vielä 80 vuotta myöhemmin. Pykälän mukaan järjestöjen keskinäisessä kirjeenvaihdossa ”kumpikin osapuoli käyttää omaa kieltään”, mikä oli vaikuttanut vuorovaikutukseen siten, että reseptiivinen monikielisyys oli saanut kielikäytänteissä erityisen aseman.

Reseptiivisellä monikielisuudella tarkoitetaan sellaista vuorovaikutuksen tapaa, jossa äidinkieleltään eritaustaiset osallistujat käyttävät eri kieliä, tässä tapauksessa viroa ja suomea. Käsitteenä reseptiivinen monikielisyys on varmasti vieraampi kuin itse vuorovaikutustapa. Sitä on tutkittu käytettävänä esimerkiksi monikielisissä perheissä, kansainvälisillä työpaikoilla, valtioiden raja-alueilla, kielenopetuksessa ja suomalaisille ehkä tutuimpana esimerkkinä pohjoismaisessa yhteistyössä. Tällaisessa vuorovaikutuksessa toisen kielen ymmärtäminen voi perustua kielten samankaltaisuuteen, reseptiiviseen – ei siis välttämättä aktiiviseen – toisen kielen hallintaan tai näiden yhdistelmään.

Suomi ja viro ovat sukukieliä, joita usein pidetään kutkuttavan samankaltaisina mutta keskinäisen ymmärrettävyyden kannalta liian etäisinä. Tutkimusprosessini kuluessa minulta onkin useasti kysytty, ymmärtävätkö virolaiset ja suomalaiset toistensa kieltä ja kummat ymmärtävät paremmin. Minulla on siihen vastaus: kyllä ja ei, ja virolaiset mutta välillä suomalaiset. Tutkimuksessani osoitan, että reseptiivisesti monikielinen vuorovaikutus voi olla sujuvaa ja että kielten samankaltaiset ainekset muodostavat pohjan yhteisen ymmärryksen rakentumiselle. Toisaalta on ilmeistä, etteivät keskustelujen osallistujat pidä sukukielen ymmärtämistä itsestäänselvyytenä, vaan he orientoituvat vuorovaikutukseen potentiaalisesti ongelmallisena niille, jotka eivät hallitse meneillään olevan toiminnan kieltä. Tämä näkyy vuorovaikutuksessa muun muassa runsaina merkitysneuvotteluina, kielivalintojen kommentoimisena sekä esimerkiksi erilaisina kääntämistoimintoina.

Tarkastelemisiani keskusteluissa nouseekin usein esiin suuntautuminen keskustelukumppaneiden erilaisiin kielitaitoihin. Esimerkiksi seuraavassa keskustelukatkelmassa suomenkielinen Salla pyytää vironkielistä Villemiä apuun, kun hän haluaa kysyä vironkieliseltä Vallelta, mitä tämä opiskelee.

01 Salla: **miten- miten kysytään mitä opiskelet. ((katso Villemiä))**
02 (1.0)
03 Villem: **mida õppisid ((katso Vallea))**
04 Salla: mitä#: # oppisit.
05 Sampo: ehehe
06 Valle: äääääää
07 Salla: **°menikö oikein° ((katso Villemiä))**
08 Valle: ehitust?
09 Salla: ehitys
10 Sampo: **kehitys**
11 Salla: **kehitys**
12 Valle: ehi-

13 Villem: *_ehit*[us
 14 Valle: [ihitu[s
 15 Salla: [ihitys
 16 (0.2)
 17 Sampo: *ehitys*
 18 (0.4)
19 Salla: rakentamine
 20 Villem: ra[kentamine
 21 Salla: [↑raken[tamine
 22 Valle: [raken [tamine ((nyökkää))
 23 Vaano: [↑joo
 24 Saimi: aa
25 Sampo: ↑mi:stä sää sen keksit
 26 Santtu: no (.) *_ehittää* eee
27 Salla: eiku ehei- ehe- [ehey- eheyttää
 28 Santtu: [eheyttää
 29 ((naurua))
30 Salla: ehostaa
 31 Sampo: >siis sä saat-< sä saat hyvät pisteet täst kokeesta

Salla suuntautuu siis Villemiin kielellisenä eksperttinä, jolta voi pyytää kysymyksen kääntämistä suomesta viroksi. Villem asettuukin kielenvälittäjän rooliin ja kysyy Vallelta viroksi kysymyksen tämän opintoalasta. Valle vastaa sanomalla *ehitust*, mihin suomenkieliset Salla ja Sampo vastaavat maistelemalla sanaa ja tarjoamalla sen suomenkieliseksi käännökseksi *ehitus*-sanaa muistuttavaa sanaa *kehitys*. Tällä kertaa viro ja suomen samankaltaisuus on kuitenkin vain näennäistä, ja pian Salla tarjoaakin uutta, oikeaksi osoittautuvaa käännöstä, *rakentamine*, jonka Villem, Valle ja Vaano myös hyväksyvät. Sampo Sallan näppäryys ihmetyttää, ja Sallan rooli vaihtuukin kielen opetelijasta ekspertiksi, kun hän jakaa päättelyprosessinsa tulokset. Kielellinen ekspertiisi on siis aina paikallisesti keskusteluissa rakentuvaa, ja myös osallistujat, joilla ei ole aktiivista sukukielen taitoa, voivat kääntää toista kieltä ja jakaa kielellistä tietoaan. Sampon viimeinen kommentti osoittaa, miten osallistujat välillä vähän kilpailevatkin siitä, kuka onnistuu murtamaan sukukielen koodin – meneillään ei ole koe eikä pisteitä ole jaossa.

Kuten edellä kuvatussa keskustelukatkelmassa, arkikeskusteluista koostuvassa aineistossani kumpaakin kieltä osaavien osallistujien läsnäolo ja asettuminen kielenvälittäjän rooliin usein mahdollistavat suomi-vi-ro-vuorovaikutuksen esiintymisen. Reseptiivistä monikielisyyttä käytetään vuorovaikutuksen tapana erityisesti monenkeskisissä keskusteluissa ja silloin, kun läsnä on eri määriä sukukieltä osaavia. Kun aineistossani keskusteluun osallistui vain henkilöitä, jotka eivät aktiivisesti osanneet sukukieltä, kieleksi valikoitui lähes poikkeuksetta englanti, joka on ryhmän *lingua franca*. Yhteisenä kielenä saattoi toimia myös suomi ja joskus harvemmin viro.

Havaitsinkin, että vuorovaikutustavan valintaan vaikuttaa eniten osallistujien kieli-taito ja heidän kosketuksensa sukukieleen. Tutkimani yhteisön virokielisillä jäsenillä oli keskimäärin korkeampi suomen kielen taito ja intensiivisemmät kontaktit suomen

kieleen kuin päinvastoin. Tämä siis selittää monen suomalaisen käsityksen siitä, että virolaiset ymmärtäisivät paremmin suomea kuin suomalaiset viroa. Lingvistisiä syitä kielten keskinäisen ymmärrettävyyden epäsymmetriaan on tutkimusten (Kaivapalu 2015; Härmävaara & Gooskens 2019) mukaan vain vähän, ja osa näistä syistä suosii suomenkielisiä ja osa vironkielisiä.

Kielten keskinäistä ymmärrettävyyttä selvittelevissä tutkimuksissa ihanneinformanttina pidetään yleensä henkilöä, jonka aiempi kontakti sukukieleen on mahdollisimman vähäinen. Kaikilla tutkimani yhteisön jäsenillä oli kuitenkin vähintään jonkinlaisia kokemuksia sukukielestä, ja miksi naapurivaltioissa puhuttavien läheisten sukukielten puhujilla ei olisi? Tutkimuksessani osoitan, että jo vähäinenkin, anekdoottitason tieto sukukielestä tai kielten välisistä suhteista voi toimia vuorovaikutuksen resurssina. Edeltävässä esimerkissä Salla luovasti selittää *ehitus*-sanana merkityksen kahden suomessa jossain määrin samankaltaisen sanan avulla, *ehostaa* ja *eheyttää*, joiden yhteismerkityksestä kontekstiin sopiva *rakentaminen*-merkitys ikään kuin syntyy. Salla siis tekee sukukieltä koskevan hypoteesin äidinkieltensä sanaston pohjalta, ja tässä kontekstissa hypoteesi tulee todetuksi oikeaksi. Emme voi keskusteluanalyysin keinoin kuitenkaan tietää, millainen Sallan päättelyprosessi todella on, mutta selityksellään hän tekee tällaisen päättelyketjun näkyväksi ja luo samalla yhteisesti jaettuja merkityksiä.

Keskusteluaineistoni pursuaa tällaisia metakielellisiä jaksoja, joiden avulla suomen ja viron suhteita selvitetään ja luodaan erilaisin kansanetymologioin, välillä tietoonkin perustuen. Herkullisimpia ovat ne, joissa kielten näennäistä samankaltaisuutta käsitellään kaksikielisten vitsien avulla. Jokaiselle virosta kiinnostuneelle suomalaiselle on varmasti tuttu skenaario, jossa suomalainen Viron-matkaaja tilaa kahvilassa viinerin ja saa käteensä nakin. Tosielämässä tilanne lienee harvinainen, mutta silti moni pelkää, että jotakin omassa kielessä viatonta sanomalla tulee sukukielisessä ympäristössä tehneeksi kardinaalimunauksen. Tämä johtuu niin kutsutuista vääristä ystäväistä (englanniksi *false friends*), jotka ovat kiehtova seuraus viron ja suomen yhteisestä historiasta ja niiden myöhemmästä erilliskehityksestä monikerroksisine kontakteineen. Väärät ystävät paitsi pelottavat myös huvittavat – sanan kummankin kielen merkityksessä.

Toisin kuin nakkilegenda antaa ymmärtää, tutkimukseni mukaan kielten näennäinen samankaltaisuus toimii pikemmin keskustelun onnistumisen mahdollistajana kuin sen esteenä. Kaksikielisin vitsein paitsi pidetään hauskaa myös ratkaistaan vuorovaikutuksen ongelmia ja muutenkin käsitellään osallistujien epäsymmetrisiä kielitaitoja. Kieltenvälisellä homonymialla leikittelevä vitsi voi toimia esimerkiksi korjausaloitteena eli pyyntönä käsitellä ymmärtämisen ongelmaa. Vitsien avulla voi myös opettaa toisen kielen sanastoa tai jäsentää juuri opittua. Tästä esimerkkinä aineistossani eräs suomalainen kertoo Tallinnassa nähneensä kadunnimen *Kohtu*. Hän on päätellyt, ettei sanan merkitys ole virossa ja suomessa sama, ja kysyy vitsin varjolla, mitä viron *kohtu* tarkoittaa. Pelkkä käänös ”oikeus-sanana genetiivimuodoksi” ei riitä, vaan kysymystä seuraa pitkä keskustelu viron ja suomen sanojen suhteista, ja keksiipä joku, että suomen *kohtuus* on lähellä viron *kohus*-sanaa. Lopulta keskustelijat ottavat kummankin kielen *kohtu*-sanat osaksi yhteistä repertuaariaan, mitä voi kutsua jo oppimiseksi. Oppimisesta todisteena voi pitää sitä, että noin puoli tuntia myöhemmin

suomalainen oikeustieteen opiskelija vastaa virolaiselle kysymykseen opintoalastaan: *opiskelen kohtua*. Se naurattaa kaikkia.

Tällaisin kielipelein osallistajat tuovat keskusteluissaan viroa ja suomea lähemmäs toisiaan, mutta suomen ja viron aineiden yhdistäminen ei tutkimukseni mukaan jää vain sanastotasolle. Tarkastelemani vuorovaikutuksen osallistujille tieto kieltenvälisistä suhteista tarjoaa ajatuksen siitä, että omaa äidinkieltä muokkaamalla ja kielten aineksia yhdistämällä voi tuottaa toista kieltä tai sitä lähempänä olevia ilmauksia. Erään suomenkielisen kyselyaineistoni vastaajan mukaan hän puhuu viroa ”vääntämällä suomesta parit tavut pois”. Keskusteluaineistossani taas on esimerkki, jossa vironkielinen osallistuja tuottaa suomea lisäämällä viron sanavartaloon suomen genetiivin tunnukset sekä muokkaamalla virolaisesta *ne*-loppuisesta sanasta suomen *nen*-sanatyyppejä vastaavan. Tämän logiikan mukaan *plasku kujuline* ei siis ole suomeksi *taskumatin muotoinen*, vaan *plaskun kujulinen*. Joskus nämä kaksikieliset rakenteet aiheuttavat pikemminkin kuin selvittävät ymmärtämisen ongelmia, mutta niissä tulee kiinnostavasti näkyviin se, millaista tietoa osallistujilla on sukukielestä ja millaisten kielellisten ainesten avulla he muotoilevat puheensa ottaen vastaanottajansa huomioon.

Reseptiivinen monikielisyys on siis paljon muutakin kuin sitä, että kukin osallistuja pysyttelisi kiltisti omassa äidinkielessään. Keskustelukumppanin puheeseen mukautuminen on luonnollinen keskustelun ilmiö, jota tapahtuu myös esimerkiksi eri murretta puhuvien välillä. Lisäksi monikielisille keskusteluille tyypillisesti kieli saattaa myös vaihtua vaikkapa kesken puheenvuoron, ja käytössä on muidenkin kielten kuin suomen ja viron tai edes englannin tarjoamia resursseja. Reseptiivistä monikielisyttä tutkivien joukossa onkin ollut keskustelua siitä, miten käsite tulisi oikeastaan määrittellä, sillä yksi ihminen yksi kieli -määritelmä ei vaikuta kuvaavan todellisuutta kovin tarkasti. Tutkimukseni perusteella päädyin määrittelemään reseptiivisen monikielisuuden seuraavasti: Reseptiivinen monikielisyys on vuorovaikutusta, jonka osallistajat eivät pyri saman kielen puhumiseen. He voivat käyttää äidinkieltään tai muuta hyvin osaamaansa kieltä samalla, kun he ovat valmiina vastaanottamaan kieltä, jonka aktiivista taitoa heillä ei välttämättä ole. Tällaisessa vuorovaikutuksessa kielten rajat usein hämärtyvät ja eri kielten resursseja käytetään luovasti tavalla, joka on juuri siinä keskustelukontekstissa relevanttia.

Jos kaikesta tästä rajoja rikkovasta luovuudesta huolimatta englantia on nyky-suomalaisille ja -virolaisille helpompi tapa vuorovaikuttaa kuin viroa ja suomen iloinen sekamelska, why even bother? Tämän yhteisön kohdalla pitää palata lektioni alkuun ja järjestöjen väliseen kielipolitiikkaan. Tarkastelin järjestöjen kielipolitiikkaa kolmesta näkökulmasta: miten kielipolitiikka on kirjattu ystävyys sopimukseen, mitä yhteisön jäsenet ajattelevat kielipolitiikasta ja sen toteutumisesta ja miten kielipolitiikka tehdään keskustelujen kielivalinnoissa. Kävi ilmi, että kukaan kyselyyni vastanneista järjestöjen jäsenistä ei tiennyt sopimukseen kirjatun kielipolitiikan täsmällistä sisältöä mutta lähes kaikilla oli siitä mielipide. Kielipolitiikka oli alkanut elää omaa elämäänsä, ja siihen olivat vaikuttaneet kokemukset kielikäytännöistä sekä se, miten niistä oli puhuttu. Kielipolitiikan arveltiin useimmiten olevan: ”kukin puhuu omaa äidinkieltään”. Suomen ja viroa puhuminen koettiin ideaaliksi, mutta käytännössä englantia pidettiin helpompana ja usein myös tasa-arvoisempana vuoro-

vaikutuksen tapana, sillä englannin kielen taidoissa oli tutkimassani yhteisössä vähemmän epäsymmetriaa kuin sukukielen taidoissa. Reseptiivisellä monikielisyydellä nähtiinkin ennen kaikkea symbolista arvoa erityisesti ”viralliseksi” määritellyissä tilanteissa. Toisaalta kielipolitiikan voi todeta luoneen tilaa monikielisille kieli-käytänteille, joiden keskiössä ei välttämättä ole Englanti.

Kyselytutkimukseni aineistosta nousi esiin myös eri kielenkäyttökontekstien merkitys. Erityisesti suomenkieliset vastaajat mainitsivat, miten he eivät opiskelijajärjestökontekstin ulkopuolella suin päin syöksy puhumaan suomea Virossa. Suomenpuhumiseen liitettiin tuulahduksia menneiden aikojen taloudellisesta epätasa-arvosta ja ainakin pitkälle 2010-luvulle jatkuneesta viinarallista. Tämä osoittaa, miten siltä Suomenlahden yli kyllä syntyy uniikeissa mikrokohtaamisissa, mutta sen korkeus, leveys ja mahdollinen muuttuminen tunneliksi ovat kiinni myös valtiollisen tason suhteista ja narratiiveista – sekä globaaleista trendeistä.

Reseptiivistä monikielisyyttä käsittelevät tutkimukset antoivat etenkin 2000-luvun alussa erilaisia käytännön suosituksia vuorovaikutustavan käyttöön. Siksi päätän oman puheenvuoroni neljään suositukseen, jotka perustuvat tutkimukseni tuloksiin. 1) Reseptiivinen monikielisyys voi olla toimiva vuorovaikutuksen tapa suomalaisvirolaisissa kohtaamisissa. Se voi merkitä paikallisuutta, ja se voi toimia Suomenlahden sillan symbolina. 2) Reseptiivinen monikielisyys ei kuitenkaan osallistujien kielitaidosta riippuen välttämättä ole tasa-arvoinen vuorovaikutuksen tapa, jollaisena sitä usein markkinoidaan. Suomen ja viron keskinäinen ymmärrettävyys ei ole niin laajaa, että keskusteluun olisi helppo osallistua ilman vähintäänkin jonkinlaista aktiivista toisen kielen taitoa. 3) Suosittelen silti vuorovaikutustavan kokeilemistä etenkin monenkeskisissä keskusteluissa. Sukukieleen tutustuminen yhdessä voi olla hauskaa, eikä jokaisen kansainvälisen kohtaamisen tarvitse olla englanniksi. 4) Reseptiivinen monikielisyys ei ole vain niitä osallistujia varten, joilla ei ole aktiivista toisen kielen taitoa. Se voi olla varsin palkitseva tapa ilmaista itseään omalla kielellään samalla, kun kuuntelee tai lukee toista kieltä. Viimeistä neuvoani suosittelen täydestä sydäimestäni, omiin kokemuksiini perustuen.

Hanna-Ilona Härmävaara: *Building the bridge in interaction. Receptive multilingualism among Finnish and Estonian speakers.* Helsingin yliopisto 2022. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-7921-0>.

Lähteet

- HÄRMÄVAARA, HANNA-ILONA – GOOSKENS, CHARLOTTE 2019: Mutual intelligibility of Finnish and Estonian vocabulary. *Lähivõrdlusi. Lähivertailuja* 29 s. 13–56. <https://doi.org/10.5128/LV29.01>.
- KAIVAPALU, ANNEKATRIN 2015: Eesti ja soome keele vastastikune mõistmine üksiksõna- ja tekstitasandil. Lingvistilised tegurid, mõistmisprotsess ja sümmeetria. *Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat* 11 s. 55–74. <http://dx.doi.org/10.5128/ERYa11.04>.

SEPP, HELEN 2005: Kultuurisild või kaitseliin? Üks vaatenurk Soome-Eesti üliõpilassuhete arengule 1920.–1930. aastatel. – Sirje Olesk (toim.), *Kultuurisild üle Soome lahe. Eesti-Soome akadeemilised ja kultuurisuhted 1918–1944* s. 133–247. Tartu: Eesti kirjandusmuuseum.

Ulkoministeriö 2020 = Silta yli Suomenlahden. https://um.fi/current-affairs/article/-/asset_publisher/iYk2EknIImNL/content/silta-yli-suomenlahden (7.6.2022).